

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ В УКРАЇНІ

Пришляк М. І.

В аспекті змін, внесених до Конституції України (щодо правосуддя), в статті досліджено проблеми забезпечення права кожного на професійну правничу допомогу. Висловлено сумнів з приводу того, наскільки такі зміни відповідають інтересам людини та громадянина та розширюють їхні можливості на отримання професійної правничої допомоги в нашій державі. Акцентовано увагу на неоднозначності практики Конституційного Суду України в питаннях забезпечення права на правову допомогу.

Ключові слова: право на професійну правничу допомогу, професійна підготовка, професійний рівень, спеціальна підготовка, адвокат, правник.

В аспекте изменений, внесенных в Конституцию Украины (относительно правосудия), в статье исследованы проблемы обеспечения права каждого на профессиональную правовую помощь. Высказано сомнение по поводу того, насколько такие изменения соответствуют интересам человека и гражданина и расширяют их возможности на получение профессиональной правовой помощи в нашем государстве. Акцентируется внимание на неоднозначности практики Конституционного Суда Украины в вопросах обеспечения права на правовую помощь.

Ключевые слова: право на профессиональную правовую помощь, профессиональная подготовка, профессиональный уровень, специальная подготовка, адвокат, юрист.

In the aspect of the amendments made to the Constitution of Ukraine (regarding justice), the article examines the problems of ensuring the right of everyone to professional legal assistance. Identified and analyzed problematic issues related to this, considered ways to resolve them. It has been doubted about the extent to which such changes are in the interests of a person and a citizen and expand their opportunities to receive professional legal assistance in our state. Attention is focused on the availability of norms in the Constitution of Ukraine. According to them, on the one hand, everyone is free to choose a defender of his rights, on the other hand – only a lawyer represents another person in court, as well as protection from criminal charges, hence, existing contradictions between them, which is unacceptable at the level of the Basic Law of the state and requires their appropriate legislative resolution. It is concluded that a citizen should have the right to involve in defense of his rights not only a lawyer. But also other legal specialists, that professional training is not a criterion that allows a lawyer to be seen as the only representative of the legal profession who can provide a person with high-quality legal services. Attention is drawn to the ambiguity of the practice of the Constitutional Court of Ukraine in ensuring the right to legal assistance, the contradictory positions of the Constitutional Court of Ukraine and individual judges of the Constitutional Court of Ukraine regarding changes to the Constitution of Ukraine (regarding justice) proposed by the draft law. It was stated that at this stage there is a narrowing of the volume of guaranteed Art. 59 of the Constitution of Ukraine is right, which is unacceptable in the context of Art. 22: "When new laws are adopted or existing laws are amended, no restriction of the content and scope of existing rights and freedoms is allowed".

Key words: right to professional legal assistance, professional training, professional level, special training, lawyer, jurist.

Постановка проблеми та її актуальність. Конституція України приділяє особливу увагу питанню закріплення прав і свобод людини та громадянина. Це закономірно, адже права і свободи людини й громадянина в наш час стали загально визнаною найвищою суспільною цінністю. Нині визнання та практичне здійснення прав і свобод людини і громадянина стало основним критерієм міри демократичності тієї чи іншої держави [4, с. 163]. Проте Основний Закон держави [5] не лише визначає основні права і свободи людини і громадянина, а й закріплює відповідні конституційно-правові гарантії їх дотримання та захисту. Серед них досить важливу роль відведено праву на професійну правничу допомогу. Саме таким чином воно сформульовано в ст. 59 редакції Закону про внесення змін до Конституції України [12] від 02.06.2016 р. № 1401-VIII. Попередня редакція ч. 1 ст. 59 Основного Закону визначала це право як право на правову допомогу [5]. Однак, незважаючи на розбіжності в словах, особлива соціальна значущість права на правову допомогу, як стверджує О.Г. Юркевич, полягає у тому, що воно є своєрідним посередником у реалізації особою інших прав. Інколи особі важко повноцінно реалізувати гарантовані Конституцією права, не скориставшись при цьому правом на правову допомогу, оскільки процесуальне законодавство України має досить формалізований характер [15, с. 129]. Серед функцій такого права у суспільстві слід окремо виділити превентивну, яка не тільки сприяє правомірному здійсненню особою своїх прав і свобод, а й насамперед спрямована на попередження можливих порушень чи незаконних обмежень прав і свобод людини і громадянина з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб [13].

Основний Закон держави не тільки закріпив право особи на професійну правничу допомогу, але й гарантував кожному вільний вибір захисника своїх прав. Між тим інституційне закріплення адвокатури на конституційному рівні ставить під сумнів таке твердження, а отже дає підстави говорити про звуження права на професійну правничу допомогу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правова природа права на правову допомогу, окремі аспекти його забезпечення останнім часом досліджувалися у роботах Т.Б. Вільчик, І.В. Головань, В.В. Заборовського, В.М. Ісакової, О.М. Каплі, О.І. Коровайко, В.С. Личко, С.А. Лубенець, С.С. Немченка, Н.В. Хмелевської, Ю.Т. Шрамко, О.Г. Юркевич та інших. Однак, незважаючи на таку увагу науковців до зазначеного напрямку, слід констатувати, що більшість з таких досліджень ґрунтується на положеннях Конституції України 1996 року. Тож є нагальна потреба їх переосмислення з урахуванням змін, яких зазнала Конституція України на підставі Закону від 02.06.2016 р. № 1401-VIII.

Пришляк М. І., 2018

Мета статті – дослідити проблеми забезпечення права кожного на професійну правничу допомогу з урахуванням практики Конституційного Суду України, яка склалася з цього питання.

Виклад основного матеріалу. Право на правову допомогу є одним із конституційних, невід’ємних прав людини і має загальний характер [13], тобто поширюється на всіх без винятку осіб – громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території України [13]. Його реалізація не може залежати від статусу особи та характеру її правовідносин з іншими суб’єктами права [13] і стосується не лише підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного, а й інших фізичних осіб [14].

Судова практика Конституційного Суду України дає підстави під правом на правову допомогу розуміти гарантовану Конституцією України можливість фізичної особи одержати юридичні (правові) послуги. Принаймні такої позиції він дотримувався в рішенні від 16.11.2000 р. № 13-рп/2000 [14]. В іншому своєму рішенні від 30.09.2009 р. № 23-рп/2009 він пов’язує таке право з гарантованою державою можливістю будь-якої особи незалежно від характеру її правовідносин з державними органами, органами місцевого самоврядування, об’єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами вільно, без неправомірних обмежень отримувати допомогу з юридичних питань в обсязі і формах, як вона того потребує [13]. У цьому ж рішенні Конституційний Суд України зазначає, що гарантування кожного права на правову допомогу покладає на державу відповідні обов’язки щодо забезпечення особи правовою допомогою належного рівня [13]. При цьому вибір форми та суб’єкта надання такої допомоги, за його твердженням, залежить від волі особи, яка бажає її отримати [13].

У наукових колах відзначають, що найбільш привабливою для людини є така концепція, коли отримання правової допомоги гарантується в усіх сферах правового життя, коли разом із професійними суб’єктами-адвокатами правову допомогу надають й інші суб’єкти [6, с. 187; 7, с. 91]. І хоча ст. 59 Конституції України в редакції Закону № 1401-VIII від 02.06.2016 р. начебто не дає підстав вести мову про звуження кола суб’єктів її надання, зберігши припис, відповідно до якого кожен є вільним у виборі захисника своїх прав, ч. 3 ст. 1312 Конституції України чітко дає зрозуміти: «Виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення». Перехідними положеннями Конституції України (абз. 11 п. 161) передбачено, що представництво виключно адвокатами у Верховному Суді та судах касаційної інстанції здійснюється з 1 січня 2017 року; у судах апеляційної інстанції – з 1 січня 2018 року; у судах першої інстанції – з 1 січня 2019 року. Представництво органів державної влади та органів місцевого самоврядування в судах здійснюється з 1 січня 2020 року. Винятки, як про це зазначено в ч. 4 ст. 1312 Конституції України, можуть бути визначені Законом щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена [12]. З Пояснювальної записки до проекту Закону України «Про

внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» (далі – Пояснювальна записка) від 25.11.2015 р. № 3524 впливає, що таке інституційне закріплення статусу адвокатури на конституційному рівні з відповідною конституційною гарантією її незалежності, виключної ролі адвоката в механізмі забезпечення конституційного права людини та громадянина на професійну правничу допомогу зумовлене метою істотного підвищення якості представництва особи в суді, а також встановленням конституційного підґрунтя для створення єдиної правничої професії [9, с. 12-13]. Надання адвокатам таких переваг на ринку правових послуг пояснюється необхідним рівнем їхньої професійної підготовки. Однак при цьому не було взято до уваги, що така підготовка притаманна будь-якому правнику, що пройшов цілеспрямований процес навчання у закладі вищої освіти за спеціальністю «Право». Як наслідок, після його закінчення залежно від рівня вищої освіти, на якому здійснювалося навчання, здобувач отримує відповідний ступень і кваліфікацію, що засвідчується документом про вищу освіту [11]. Це є підтвердженням того, що особа досягла компетентностей (результатів навчання), достатніх для успішного здійснення професійної діяльності і здатна їх продемонструвати після завершення навчання. Такому нашому припущенню знаходимо підтвердження і у Класифікаторі професій України ДК 003:2010 [3], в Розділі 2. Професіонали. Код 2421 «Професіонали в галузі правознавства та прокурорського нагляду» якого значаться професії адвоката та юриста. Додамо, що цей розділ вміщує перелік професій, що передбачають високий рівень знань у відповідній галузі наук і вимагають від працівника (з урахуванням кола та складності певних професійних завдань та обов’язків) кваліфікації за дипломом про повну вищу освіту, що відповідає рівню спеціаліста, магістра. Тож уже з цих міркувань вважаємо безпідставно виключно в адвокаті вбачати єдиного представника правничої професії, здатного кваліфіковано надати правові послуги, обґрунтовуючи це рівнем його професійної підготовки.

У справі № 1-15/2016 за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України Конституційний Суд України встановив, що пропонується Законопроектом для доповнення Конституції України стаття 1312 не передбачає скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина [1]. Проте такий виключний статус адвоката в Основному Законі він пов’язує не з його професійною підготовкою, а з необхідним професійним рівнем. Вважаємо, що Конституційний Суд України мав на увазі більш високу ділову компетентність адвоката серед інших правників, сформовану впродовж певного часу його практичної діяльності. Справді, хоч би якою була вузівська підготовка, навчально-виховний процес не здатний у повному обсязі забезпечити формування всього комплексу складників професійної готовності майбутніх правників. Тож досить великого значення в майбутньому зростанні набуває досвід роботи за фахом. У цьому сенсі Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [10] від 05.07.2012 р. № 5076-VI чітко дає зрозуміти, для того щоби стати адвокатом не досить лише повної вищої юридичної освіти, необхідний відповідний стаж роботи в галузі, потрібно скласти кваліфікаційний

іспит та пройти стажування. Однак такі його положення лише встановлюють вимоги щодо професійного відбору і жодним чином не перешкоджають іншим фахівцям у галузі права конкурувати з адвокатами на ринку правових послуг.

У поданому в Пояснювальній записці визначенні права на професійну правничу допомогу, в обґрунтуванні виключної ролі адвоката на ринку правничих послуг замість слів «професійна підготовка» вже використовуються слова «спеціальна підготовка». У контексті нашого дослідження спеціальна підготовка сприймається як додаткове навчання осіб, що мають повну вищу юридичну освіту, для їх підготовки до виконання функціональних обов'язків у певній сфері юридичної діяльності або там, де є потреба у професійному доборі відповідно до вимог нормативно-правових актів. З викладеного випливає, що безпідставно слова «професійна підготовка», «спеціальна підготовка» розглядати як синоніми. Натепер спеціальну підготовку запроваджено для кандидатів на посади прокурора, судді. Для адвокатів, виходячи зі змісту Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», вона не передбачена. Можливо, акцент було зроблено на майбутнє і слід очікувати на зміни в законодавстві з цього приводу.

Немає підстав сумніватися в професійності адвокатів. Однак вони відсутні і щодо того, щоб убачати в ньому єдиного представника правничої професії, здатного забезпечити право кожного на правничу допомогу. На нашу думку, зміни в Конституції України (ст. 1312) не стільки розширюють можливості особи на отримання професійної правничої допомоги, скільки обмежують їх, адже суперечать конституційному припису (ст. 59), відповідно до якого кожен є вільним у виборі захисника своїх прав, що не виключає права отримати професійну правничу допомогу не тільки від адвоката, але й інших суб'єктів надання такої допомоги. Тож незрозумілою щодо цього є позиція Конституційного Суду України у справі № 1-15/2016, згідно з якою кожна особа є вільною у виборі захисника своїх прав серед адвокатів [1], адже у своєму попередньому рішенні від 30.09.2009 р. № 23-рп/2009 він чітко дав зрозуміти: «У частині першій статті 59 Конституції України не міститься обмежень стосовно кола суб'єктів надання правової допомоги та вимог щодо їхньої професійної підготовки, які мають визначитися в законах України» [13]. Поділяємо з цього приводу погляди судді Конституційного Суду України І.Д. Сліденка, який в окремій думці у справі № 1-15/2016 щодо пропонуваного Законопроектom доповнення Конституції України статтею 1312 висловився таким чином: «У Висновку Конституційний Суд України відмовився від власної практики, не навівши жодної мотивації для такої відмови» [1]. Схожої точки зору дотримується суддя С.Л. Вдовиченко, відзначивши, що така позиція Конституційного Суду України дещо не збігається з викладеною раніше позицією щодо цього питання [1]. На його переконання, залучення адвоката як представника для вирішення і розв'язання спорів в інших державних органах не може бути обов'язковим, особа мусить мати право залучати як захисника фахівця в певній галузі права (наприклад, ученого з науковим ступенем у певній галузі права, фахівців юридичних фірм тощо). Також юридичні особи не можуть бути позбавлені права на безпосереднє представництво своїх законних інтересів чи то в суді, чи то в

іншому органі державної влади, зокрема, керівниками суб'єктів господарювання або штатними юрисконсультами, юристами – працівниками власних структурних підрозділів тощо [1]. Критично сприймалася окремими суддями Конституційного Суду України й пропозиція Законопроектu про виключення зі ст. 59 Конституції України її другої частини. Зокрема, М.М. Гультай вважає, що воно може створити передумови для звуження обсягу, а отже й обмеження конституційного права кожного на правову допомогу [1]. Своєю позицією він обґрунтовує тим, що таке виключення не компенсується встановленням функцій адвокатури щодо здійснення представництва в суді та захисту від кримінального обвинувачення, оскільки пропонуване доповнення Основного Закону України статтею 1312 не є правовою гарантією права кожного на правову допомогу [1]. Подібної думки дотримується й суддя С.В. Сас: «Запровадження монополії на представництво інтересів особи в суді виключно адвокатами спрямоване на обмеження конституційного права особи на вільний вибір захисника своїх прав» [1]. Проблема вбачається ще й в іншому. В своїй окремій думці у справі № 1-15/2016 суддя Конституційного Суду України І.Д. Сліденко звернув увагу на те, що у разі прийняття норми, відповідно до якої виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення, Конституція України буде містити дві норми, які регулюють одні і ті ж суспільні відносини протилежним чином. Це, своєю чергою, призведе до контрадикції норм та їх конкуренції, зробить Конституцію внутрішньо суперечливим актом [1].

Зауважимо, ч. 2 ст. 59 Конституції України 1996 р. не надавала такого безальтернативного статусу адвокатури. Її зміст не тлумачиться як право людини і громадянина вибирати для надання правової допомоги лише адвоката. Такою особою міг бути і приватний практикуючий юрист, який займається наданням правової допомоги особисто або за дорученням юридичної особи. Власне, такої позиції дотримується і Конституційний Суд України в рішенні від 16.11.2000 р. № 13-рп/2000 [14]. Узгоджується вона і з «Основними принципами, що стосуються ролі юристів» (далі – Основні принципи), прийнятими восьмим Конгресом ООН з питань попередження злочинності і поведження з правопорушниками 27 серпня – 7 вересня 1990 року, які передбачають, що кожна людина має право звернутися до будь-якого юриста за допомогою для захисту і відстоювання своїх прав та захисту їх на всіх стадіях кримінального судочинства (принцип 1); жодний суд чи адміністративний орган, в якому визнається право на адвоката, не відмовляється визнавати права юриста відстоювати в суді інтереси свого клієнта, за винятком тих випадків, коли юристу було відмовлено в праві виконувати свої професійні обов'язки відповідно до національного права і практики та цих принципів (принцип 19) [8]. Натомість маємо констатувати зворотнє. З цього приводу нам імпонує думка І.В. Голованя, який висловився таким чином: «Клієнти мають обирати адвокатуру не тому, що будуть змушені силою закону. Приваблювати клієнтів мають бездоганна репутація, широкі професійні права і надійні гарантії адвокатів, що мають, безумовно, поважатися представниками держави. Буде повага до прав і гарантій – жодної монополії не знадобиться. Водночас мають бути збережені можливості роботи юрисконсультів, що працюють за наймом у штаті

юридичних осіб, стосовно представлення інтересів їхніх роботодавців. Громадяни мусять мати можливість залучати для захисту своїх прав юристів, що не є адвокатами (викладачів, громадських діячів, тощо) разово і на безоплатній основі. Бо тільки громадянин має приймати остаточне рішення з вибору захисника своїх прав. Професійність важлива, але куди важливіше довіра» [2].

Ч. 4 ст. 1312 Конституції України начебто і не перечує права на правничу допомогу загалом, яку можуть надавати інші, крім професійних адвокатів, фахівці-правники. Однак незрозуміло, якими критеріями керувалися розробники проекту Закону, встановлюючи винятки щодо представництва в суді стосовно зазначеного в ній переліку справ та щодо окремих осіб. Не вніс ясність у це питання і Конституційний Суд України, який вважає, що встановлення на законодавчому рівні винятків щодо представництва в суді іншими, ніж адвокат, особами може бути зумовлене особливостями певної категорії справ, правовідносин чи статусу особи, права, свободи чи інтереси якої підлягають захисту. Відповідне правове регулювання щодо представництва такої особи в суді має сприяти ефективному захисту прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб [1]. Сприймаючи її критично, між тим саме ця норма, на наше переконання, повною мірою узгоджується з конституційним приписом, відповідно до якого кожен є вільним у виборі захисника своїх прав, адже зберігає за особою право вибору захисника своїх прав не тільки серед адвокатів, а й інших фахівців-правників. І немає жодних підстав стверджувати про це щодо справ та осіб, які не охоплені ч. 4 ст. 1312 Конституції України.

Висновки. Наведене переконливо доводить, що припис ч. 3 ст. 1312 Конституції України, згідно з яким виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення є таким, що обмежує право кожного на вільний вибір захисника своїх прав і не сприяє повною мірою реалізації права людини та громадянина на професійну правничу допомогу. Фактично спостерігається звуження обсягу гарантованих ст. 59 Конституції України прав, що є неприпустимим у контексті ст. 22, яка наголошує: «У разі прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу наявних прав і свобод». Наявність у Конституції України приписів, відповідно до яких, з одного боку, кожен є вільним у виборі захисника своїх прав (ст. 59), з іншого – виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення (ч. 3 ст. 1312), свідчить про наявне протиріччя між ними, що є неприпустимим на рівні Основного Закону держави і вимагає відповідного законодавчого їх розв'язання.

Література

1. Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 20.01.2016 р. № 1-в/2016. URL: http://search.ligazakon.ua/_doc2.nsf/link1/KS16001.html

2. Головань І.В. Світлої пам'яті права на правову допомогу... URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/golovan/56b84689eb24c/>

3. Класифікатор професій України ДК 003:2010. Затверджено наказом Держспоживстандарту України від 28.07.2010 р. № 327. URL: http://hrliga.com/index.php?module=norm_base&top=view&id=433

4. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права людини і громадянина в Україні: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 336 с.

5. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

6. Немченко С.С. Особливості права на правову допомогу в Україні в процесі побудови демократичної держави. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. Випуск 6-1. Том 1. 2014. С. 184-188.

7. Омельченко Т.В. Інституалізація правової допомоги в Україні. Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серія «Юридические науки». Т. 25(64). 2012. № 2. С. 88-93.

8. Основные принципы, касающиеся роли юристов: приняты Восьмым Конгрессом ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями; Гавана, 27 августа – 7 сентября 1990 года. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_313

9. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 25 листопада 2015 року № 3524. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57209

10. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 27. Ст. 282.

11. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37-38. Ст. 2004.

12. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532.

13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30.09.2009 р. № 23-рп/2009. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09/paran54#n54>

14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) від 16.11.2000 р. № 13-рп/2000. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-0>

15. Юшкевич О.Г. Надання правової допомоги як вид соціальних послуг. *Право і Безпека*. 2009. № 1. С. 129-135.

*Пришляк М. І.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правознавства
Енергодарського інституту державного
та муніципального управління імені Р. Г. Хеноха
Класичного приватного університету*